

Qeyd edək ki, son illərdə ölkəmizdə turizm şirkətlərinin sayının artması bu sahədə dünya standartlarına cavab verən turizm bazarının dünya bazarına inteqrasiyası istiqamətində aparılan ardıcıl işlərdəndir. Hələ də regionlarımızda infrastrukturla bağlı problemlər mövcuddur ki, bu sırada da internetə çıxışın zəif olması, təbii qaz, istilik sistemi və elektrik enerjisi ilə təminatın zəif olması, bəzi regionlarda isə olmaması ciddi problemlər yaradır.

Lakin bütün bunlarla yanaşı qeyd edək ki, turizm infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi nəticəsində turizm sahəsində müsbət dəyişikliklər də baş vermişdir. Belə ki, benəlxalq neft və qaz sahəsində bağlanan müqavilələr, Azərbaycanın Avrasiya nəqliyyat dəhlizində əlverişli mövqeyi, regionların sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsi, iş adamlarının vəsaitlərinin ölkəyə axını, əhali gəlirlərinin artması, insanların yaşayış səviyyəsinin artması, ölkənin davamlı iqtisadi inkişafının təmin olunması və s. turizm sahəsinin inkişafını stimullaşdıran amillərdir.

Açar sözlər: turizm, informasiya iqtisadiyyatı, sahibkarlıq, mehmanxana

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Soltanova H.B., Hüseynova Ş.H. Turizmin əsasları. Bakı: 2007, 313 s.
2. www.azstat.org.

Фируз Гурбанов

НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ ТУРИСТИЧЕСКОГО СЕКТОРА

Резюме

В статье отмечается место туризма в экономическом развитии, задачи, связанные с развитием этой отрасли, законодательная база, факторы влияющие на развитие туризма, предложения, направленные на достижения мировых стандартов туристического сектора.

Ключевые слова: туризм, информационная экономика, предпринимательство, отель

Firuz Qurbanov

DEVELOPMENT OF DIRECTIONS OF THE TOURISM SECTOR

Summary

The location of tourism sector in economic development, the tasks carried out on the development of this field, legislative base, the factors positively influence the development of tourism, proposals in the direction of world standards developing of the tourism sector in Azerbaijan have been reflected in the article.

Keywords: tourism, information economy, entrepreneurship, hotel

UOT – 334.01

Məhəmməd Balkaya
Qərb Universiteti, dissertant

ƏMƏK POTENSİALININ FORMALAŞMASININ NƏZƏRİ MƏSƏLƏLƏRİ

Hər bir dövlətin makroiqtisadi məqsədinin əsasını yüksək məşğulluq səviyyəsi təşkil edir. Bazar iqtisadi sistemi əlavə iş yerlərinin yaradılmasına, ictimai məhsulun artırılması, eyni zamanda əhalinin maddi tələbatının tam ödənilməsinə imkan verir. İşçi qüvvəsinin mövcud resurslarının tam istifadə edilməməsi şəraitində iqtisadi sistem öz istehsal imkanlarının sərhədlərini müəyyən edə bilmir. İşsizlik bütün cəmiyyətlərdə insanların həyat şəraitinə zərbə vurur. Bu isə onların öz bacarıq və qabiliyyətlərini ixtisaslaşdıqları fəaliyyət sahəsində tətbiq etməyə imkan vermir. Bütün bu kateqoriyalara yanaşmanı formalaşdırmaq baxımından klassik iqtisadiyyatın nümayəndələrinin baxışları təhlil edilməli və məşğulluq və işsizliyə münasibət bildirilməlidir.

Məşğulluğun yüksək səviyyəsinə nail olmaq dövlətin makroiqtisadi məqsədinin əsasıdır. Əlavə iş yerlərinin yaradılmasına imkan verən iqtisadi sistem, ictimai məhsulun artırılması, eyni zamanda əhalinin maddi tələbatının tam ödənilməsi vəzifəsini yerinə yetirir. İşçi qüvvəsinin mövcud resurslarının tam istifadə edilməməsi şəraitində iqtisadi sistem öz istehsal imkanlarının sərhədlərini müəyyən edə bilmir. İşsizlik insanların həyat şəraitinə də zərbə vurur. Bu isə onların öz bacarıq və qabiliyyətlərini ixtisaslaşdıqları fəaliyyət sahəsində tətbiq etməyə imkan vermir, onların psixoloji durumuna təsir göstərir. Bir çox elmi məktəblər məşğulluq problemini öyrənirlər. Belə ki, ingilis iqtisadçısı T.Maltusun “Əhali sakinliyi qanunu haqqında təcrübə” adlı əsərində ilkin olaraq məşğulluq anlayışı araşdırılmışdır. O qeyd edirdi ki, işsizlik demografik səbəblərdən yaranır, nəticədə əhalinin artım sürəti istehsalın artım sürətini üstələyir. Lakin qeyd edək ki, bu nəzəriyyənin çatışmazlığı ondan ibarətdir ki, o, işsizliyin doğumun aşağı səviyyəsində, inkişaf etmiş ölkələrdə əmələ gəlmə səbəblərini izah edə bilmirdi.

Klassik nəzəriyyənin xərclərin kifayət etməməsi imkanlarının inkar etməsi qismən Seyin qanununa əsaslanır. Seyin qanununa əsasən əmtəələrin istehsal prosesi istehsal olunmuş əmtəələrin dəyərinə bərabər gəlir yaradır. Bu onu göstərir ki, istənilən həcmdə məhsul istehsalı, zəruri məhsulların bazarda alınmasını təmin etmək üçün avtomatik gəlirlə təmin edir. Təklif öz tələbini formalaşdırır, yığım isə onu mürəkkəbləşdirən amil kimi çıxış edir. Lakin Seyin qanununun belə sadə şəkildə başa düşülməsi anlaşılmazlığa gətirir. Belə ki, məhsul istehsalının müvafiq məbləğdə pul gəlirini təmin etdiyi məlumdur, lakin onun tam şəkildə xərcləndiyi barədə zəmanət yoxdur. Gəlirin hər-hansı bir hissəsini yığım kimi saxlamaq olar ki, bu zaman o tələbdə öz əksini tapmayacaq. Yığım gəlir və xərclərin hərəkətində uyğunsuzluğa gətirir ki, bu da Seyin qanununun səmərəli təsirinə ziyan vurur. Yığım istehlakın əskikliyinə gətirir. Nəticədə, satılmayan məhsullar, istehsalın azalması, işsizlik və gəlirin azalması baş verir.

İnvestisiya yatırımı istehlak xərcləri ilə bağlı hər-hansı çatışmazlığı kompensasiya etmək üçün həyata keçirilir. İnvestisiya yığımın əmələ gələrək, istehlak zamanı baş verən hər-hansı bir çatışmazlığı ödəyir. Həqiqətdə bütün firmalar öz məhsullarının hamısını satmaq yox, məhsulun müəyyən bir hissəsini istehsal vasitələri formasında bir-biri ilə mübadilə üçün istehsal edirlər. Əgər sahibkarlar investisiya yatırıqları qədər, ev təsərrüfatları da yığım edərlərsə, bu zaman Sey qanunu fəaliyyət göstərəcək, istehsalın və məşğulluğun səviyyəsi daimi qalacaq [1, s.7-10].

İşsizlik kateqoriyasını K.Marks dərinə “Kapital” əsərində tədqiq etmişdir [2]. O qeyd edirdi ki, texniki tərəqqi ilə istehsal vasitələrinin 1 işçiyə düşən həcmi və dəyəri artır. Belə bir vəziyyət kapital yığımına nisbətən əməyə tələbi azaldır və bunun səbəbi işsizliklə bağlıdır. Belə yanaşma ri-

yazı baxımdan düzgün deyil, başqa sözlə, işçi qüvvəsinə tələb artırsa, işsizlik azalmalıdır və ya olmamalıdır. K.Marks digər səbəbləri də ehtimal edirdi, o cümlədən, bazar təsərrüfatının tsiklik inkişafı. Klassiklərin fikrincə, kapitalizm özütənzimlənən iqtisadiyyatı təcəssüm etdirir. Burada isə tam məşğulluq norma hesab edilir. Onların fikrincə, iqtisadiyyatın fəaliyyətində dövlətin köməyi artıq sayılırdı. Hesab edilirdi ki, iqtisadiyyatda istehsalın və məşğulluğun tam həcminə nail olmaq üçün dövlətin müdaxiləsi onun səmərəli fəaliyyətinə yalnız zərər gətirə bilər. Klassik nəzəriyyənin məntiqi belə bir nəticəyə gətirirdi ki, dövlətin müdaxiləsi olmadan iqtisadi siyasət məqsədmüvafiqdir.

1936-cı ildə ingilis iqtisadçısı Con Meynard Keyns müasir məşğulluq məzəyyəsinin banisi olaraq kapitalizmdə məşğulluq səviyyəsinin izahını irəli sürmüşdür. O, “Ümumi məşğulluq nəzəriyyəsi, faiz və pul” əsərində klassik nəzəriyyənin əsasına zərbə vurdu [3]. Keynsin məşğulluq nəzəriyyəsi klassik yanaşmadan əsaslı şəkildə fərqlənir. Bu nəzəriyyənin əsas nəticəsi ondan ibarətdir ki, kapitalizmdə əhalinin tam məşğulluğunu tənzimləyən heç bir mexanizm yoxdur. Qeyd edilir ki, iqtisadiyyat balanslaşdırılmış ola bilər, lakin inflyasiyanın və işsizliyin yüksək səviyyəsində. Daha doğrusu tam məşğulluq qanunauyğunluq deyil. Kapitalizm özünü tənzimləyən sistem ola bilməz və iqtisadi dəyişiklikləri təbii fəlakət və ya müharibələrlə əlaqələndirmək olmaz. Keynsə görə məşğulluq səviyyəsi səmərəli tələbin dinamikası ilə - istehlaka və kapital qoyuluşuna gözlənilən xərclər - müəyyən edilir. Məhz bu milli gəlir və məşğulluğun səviyyəsini şərtləndirir. Keynsə görə əmək haqqının aşağı düşməsi kapitalist iqtisadiyyatına birbaşa yox, dəyişənlər vasitəsilə təsir edir: “istehlaka marjinal meyil”, “marjinal səmərəli kapital”. Məhz buradan aydın olur ki, nə üçün Keyns əmək haqqının azaldılmasının əksinədir. Onun fikrincə, əmək haqqının aşağı düşməsi məşğulluğun artmasına gətirməyəcək, o, sahibkarların xeyrinə gəlirlərin təkrar bölgüsünə gətirəcək. Fəhlələr tərəfindən istehlak tələbinin azalması əhalinin digər qrupları tərəfindən kompensasiya olunmayacaq. Belə ki, onların gəlirlərinin artması istehlaka marjinal meyilin azalması ilə müşayiət olunacaq. Məhz bu səbəbdən Keynsə görə gəlirlərin bərabər bölgüsü səmərəli tələbin həcmində artırılması amili kimi çıxış edir. Əmək haqqının aşağı düşməsinin investisiyaların artmasına təsiri ilə bağlı məsələnin həllində Keyns klassik və neoklassik məktəbin nümayəndələri ilə razılaşmır. Qeyd edək ki, sonuncular hesab edirdilər ki, əmək haqqının aşağı salınması marjinal kapitalın səmərəliliyini artırır və beləliklə, əmək haqqının aşağı düşməsi investisiyanın artımına gətirir. Lakin belə bir vəziyyət o zaman düzgün hesab edilir ki, ayrıca bir müəssisənin təmsilində baxıldıqda. Bütövlükdə milli iqtisadiyyatda nəzərdən keçirdikdə əmək haqqının aşağı düşməsi istehlak tələbini aşağı salar, bu isə öz növbəsində istehsal və investisiyaların azalmasına gətirər. Nəticədə əmək haqqının aşağı düşməsi və işsizliyin artması ilə məcmu tələb aşağı düşər. Qeyd edək ki, iqtisadi aktiv əhalinin işsizlər sırasına daxil olması sistemdə tarazlıq bərpa olunur. Keyns qeyd edirdi ki, hətta real əmək haqqı azalanda məşğullar işdən çıxırlar, işsizlər isə iş təklifini azaltmırlar. Beləliklə, real əmək haqqı əməyə olan tələbdən asılıdır, lakin o, məhduddur. Məcburi işsizlikdən danışarkən Keyns məşğulluğun məcmu tələbin həcmindən asılı olduğunu vurğuladı. Göründüyü kimi, klassik və neoklassik tarazlığın müvəqqəti pozulması vəziyyətini ehtimal edirdilər. Belə bir vəziyyət əmək və əmtəə təklifi onlara olan tələbdən üstün olduqda baş verir. Lakin bu modellərin həllində tarazlığa nail olmaq üçün qiymətlərin və əmək haqqının aşağı düşməsi durur. Nəzəri modellərdə bu anı baş verir, real iqtisadiyyatda istehsalın aşağı düşməsinə gətirən iqtisadi tənzimlə işsizlərin sayının artmasına aylar tələb olunur. Bunlarla bağlı Keyns belə qərara gəldi ki, nominal əmək haqqı əmək bazarının tənzimlənməsində və makroiqtisadi tənzimləmədə iştirak etmir.

Nəzərə alsaq ki, onun iqtisadi inkişaf modelində məhz səmərəli tələbin həcmi ÜDM-nin səviyyəsi və artım sürətini müəyyən edir, buradan Keynsin sərt əmək haqqı və yüksək məşğulluq səviyyəsinə yönəldilmiş iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsinin tərəfdarı olduğu məlum olur.

Digər bir ingilis alimi A.Piqunun “İşsizlik nəzəriyyəsi” (1923) əsərində belə bir tezişi əsaslandırılmışdır ki, əmək bazarında qeyri-təkmil rəqabət fəaliyyət göstərir. Bu isə əməyin qiymətini yüksəldir. Buna görə bir çox iqtisadçılar göstərirdilər ki, sahibkar yüksək ixtisaslı mütəxəssisə yüksək əmək haqqı verməkdə maraqlıdır. Belə ki, bu zaman məhsul buraxılışının dəyəri yüksəlir. Yüksək məhsuldar əməyə görə sahibkar işçi personalını ixtisar edə bilər. Belə bir prinsip fəaliyyət göstərir:

aşağı əmək haqqı, yəni aşağı məhsuldarlıqla işləyən 5 nəfərdənsə, yüksək əmək haqqı alan 1 nəfərin işə götürülməsi məqsədəuyğundur. Piqu belə bir fikri əsaslandırır ki, ümumi əmək haqqının aşağı düşməsi məşğulluğu stimullaşdırır bilər [4].

Keynsin məşğulluq konsepsiyası və sabillik siyasəti II Dünya Müharibəsindən sonra əksər iqtisadçı alimlərin makroiqtisadi baxışlarında dominant rolunu oynayır.

Lakin son 2 onillikdə bu nəzəriyyənin əksi olan alternativ konsepsiyalar, o cümlədən monetarizm və rəasional gözləmələr nəzəriyyəsi formalaşmışdır. Monetarizm köklərini ideya baxımından klassik məşğulluq nəzəriyyəsindən götürür. Onların fikrincə, bazar sistemi, dövlətin təsirinə məruz qalmırsa, iqtisadiyyatın fəaliyyətində, o cümlədən məşğulluq sahəsində sabitliyi təmin edər.

1970-ci illərin ortalarından rəasional gözləmələr nəzəriyyəsi dövrüyyəyə daxil olur ki, bu da “insanlar özlərini rəasional aparırlar ideyasına əsaslanır. Bazar subyektləri gözləmələrin formalaşmasında sahibkarın xüsusi ixtisas və professionalığa malik olan informasiyanı toplayıb əldə edirlər ki, bu da əşyaların pul baxımından maraq dairəsində olmaları ilə bağlıdır. Sahibkar, işçi və istehlakçılar iqtisadi proseslərin necə getdiyini nəzəri baxımdan bilirlər və qərar qəbulunda mümkün informasiyadan öz maraqları baxımından istifadə etmək imkanına malikdirlər. Belə bir vəziyyət nisbətən yaxşı iş tapmaq baxımından müvafiq gözləntilərə aiddir.

M.Beyli və D.Qordanın 70-ci illərin ortalarında təqdim etdikləri məşğulluğun müqavilə nəzəriyyəsi diqqəti cəlb edir. Onun xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, bir neçə konsepsiyanın qovuşuğunda meydana gəlmişdir. Bu nəzəriyyənin əsasını sahibkarlarla işçilər arasında uzunmüddətli münasibətlərin olmasıdır. Belə münasibətlər əmək bazarının agentləri arasında, hətta hüquqi cəhətdən müqavilələr rəsmiləşdirilmədikdə belə əlaqəni qoruyub saxlayır. Belə bir vəziyyət də sahibkarın xüsusi ixtisas və professionalığa malik olan işçilərə ehtiyacı olduğu üçün davamlı və stabil münasibətlərin yaradılmasında maraqlıdır. Nəticədə xüsusi təcrübəyə malik olan işçilər və sahibkarlar arasında şərti (implisent) müqavilə bağlanır. Belə ki, bu müqavilənin əsas məqsədi işgömrənə işçi arasında hüquqi cəhətdən rəsmiləşdirilmiş sənəd deyil, iqtisadi cəhətdən müəssisənin mövqeyini müəyyən etməkdir [5].

Beləliklə, problemə nəzəri baxışları təhlil etməklə nəticə çıxarmaq olar ki, dövlətin iqtisadi proseslərdə iştirakını inkar edən klassik yanaşma özünü təsdiq etmir. Dövlət tənzimləyiciləri olan investisiya, vergi, pul-kredit, miqrasiya siyasəti əhəlinin məşğulluq problemi ilə qarşılıqlı əlaqədə, qanunvericilik və antiinhisar normaları, inflyasiya prosesinin saxlanılması tam məşğulluğa nail olmağa imkan vermirlər. Məşğulluq yalnız insanların məşğuliyyəti deyil. Bu, əmək prosesidir, insanların təbii həyat fəaliyyətidir.

Məşğulluqla bağlı müasir dövrün alimlərinin əsərlərinə müraciət etsək görürük ki, V.Kostakov məşğulluğu ictimai fəaliyyətin müxtəlif sahələrində müxtəlif əhəli qrupları arasında ictimai əmək bölgüsünə əsasən əməyin sərf olunma prosesi kimi təqdim edir [6]. Digər bir alim İ.Lqodkina yazır ki, məşğulluq müəyyən texniki səviyyə və həcmdə işçilərlə istehsalın maddi şəraiti arasında tarazlıq kimi müəyyən etmək olar. Burada işçilərin maddi istehsal şəraitinə uyğun olaraq hərəkəti nəzərdə tutulur [5].

Ölkədə məşğulluq probleminin işlənilməsində M.Allahverdiyev, S.Mehbaliyev, Ş.Muradov, T.Quliyev və başqalarının da əməyi vardır.

S.Mehbaliyevin tədqiqatları, əmək bazarı və əhəlinin sosial müdafiəsinə həsr edilmişdir. Onun “Əmək bazarı və əhəlinin sosial müdafiəsi” adlı əsərində Azərbaycanda əmək bazarının və məşğulluğun yüksəldilməsi yolları əks etdirilmişdir ki, bu da dövlətin iqtisadi və sosial siyasətinin əsas məqsədini təşkil edir.

Əmək bazarının tənzimlənməsi ilə bağlı T.Quliyev yazdığı əsərlərində vurğulayır ki, əməyə tələb və təklifi tənzimləməklə məşğulluq səviyyəsinə nəzarət etmək olar və kütləvi işsizliyin qarşısını almaq olar. Belə ki, qəbul edilmiş normadan artıq olan işsizlik səviyyəsi cəmiyyətdə sosial gərginliyin güclənməsi şərtidir [7].

Fikrimizcə, məşğulluq ictimai məhsulun və milli gəlirin yaradılması baxımından iş qabiliyyətli əhalinin fəaliyyətidir. Bu imkanların işləmək qabiliyyəti və arzusu olan hər kəsə verilməsi nəticədə ictimai istehsalda tam məşğulluğa gətirər.

Açar sözlər: əmək potensialı, məşğulluq, işsizlik, işçi qüvvəsi, iş yerləri, əmək bazarı

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Rəhimov S.H. Turizmin və ekskursiya işinin təşkili. Bakı: Mütərcim, 2004, 310 s.
2. Marks K. Kapital. London: 2005
3. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег. М.: Эксмо, 2007, 960 с.
4. Руденко Г.Г., Муртузаев Б.Ч. Формирование рынков труда. М.: Экзамен, 2004
5. Bernecker P. Fundamentals of tourism. Geneva: 1964, p. 64
6. Костаков В.Г., Рутгаузер В.М. Человеческий фактор: занятость и благосостояние. М.: 2002
7. Кулиев Т.А. Регулируемая рыночная экономика. Баку: Элм, 2000, 449 с.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ФОРМИРОВАНИЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦИАЛА

Резюме

Достижение высокого уровня занятости является основной целью макроэкономической политики всех стран. Рыночная система, создающая дополнительное количество рабочих мест ставит задачу увеличить количество общественного продукта и удовлетворить материальные потребности населения. При неполном использовании ресурсов рабочей силы рыночная система работает не достигая границы своих производственных возможностей. Безработица наносит урон жизненным интересам людей. А это не дает им приложить свое умение в том роде деятельности, где он может наибольшим образом проявить себя. В работе изучая подходы классиков, анализируются такие категории, как занятость и безработица, обобщается авторский подход.

Ключевые слова: трудовой потенциал, занятость, безработица, рабочая сила, рынок труда

Mahammad Balkaya

THEORETICAL PROBLEMS OF FORMATION OF LABOUR POTENTIAL

Summary

The basis of each state's macro-economic objective is a high level of employment. The market economic system allows for job creation, increasing the social product, but also full payment of the needs of the population. Economic system can't determine the limits of its production capacities in the condition of incomplete use of the existing resources of the workforce. Unemployment is a blow to livelihoods of people in all societies. But this does not allow to apply their skills and abilities in the activity field of specialization. The views of representatives of classical economic approach to employment and unemployment have been analyzed in terms of forming approach to all these categories.

Keywords: labour potential, employment, unemployment, labour force, labour market